

**XIX. YÜZYILDA HAKKÂRÎ'DE HİRİSTİYAN BİR CEMAAT:
NESTURİLER (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)**

***“Christian Congregation in Hakkari in the 19th Centuries: Nestorians
(Position of Administrative, Economic and Social)”***

*Selahattin SATILMIŞ**

ÖZET

Nesturiler, Kürt kabilelerinin de yoğun olarak buldukları Osmanlı ve İran'ın sınır bölgelerinde yaşamaktaydılar. Yurt edindikleri bu bölgedeki coğrafi konumlarının yanı sıra fiziki şartların da olumsuzluğu yaşam tarzlarının yanı sıra Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini doğrudan etkilemiştir.

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nin dağlık Hakkâri bölgesinde yaşayan önemli bir dini azınlığı olan Nesturilerin XIX. yüzyıldaki idari iktisadi ve sosyal durumları ele alınmıştır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde edilen, Erkân-ı Harb Kolağalarından Mehmet Ali Efendi'nin Nesturilerle ilişkin kaleme almış olduğu 1895/1896 tarihli Layihası ile bazı muhtelif belgeler bu çalışmanın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nesturiler, Hakkâri, Mar Şemun, Osmanlı Devleti

ABSTRACT

Nestorians used to live in the region of Ottoman-Persian border where some Kurdish tribes intensively inhabited as well. The physical and geographical hardship in this region negatively affected their livelihood as well as their relations with the Ottoman Government.

This paper examines 19th century administrative, economic and social state of affairs of the Nestorians who were an important religious minority and lived in Mountainous Hakkari region of Ottoman Empire. The 1895/1896 dated memorandum of Mehmet Ali Efendi who were a member of general staff in the Ottoman Army about Nestorians and some other

miscellaneous documents kept in the Ottoman Archives were the starting points of this study.

Key Words: Nestorians, Hakkari, Mar Simon, Ottoman Empire

Yerleşim Yerleri, Nüfusları ve Geçim Kaynakları

Nesturiler, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti, İran, Çin ve Hindistan topraklarında yaşayan Hıristiyan bir halktır. Osmanlı coğrafyasındaki Nesturiler I. Dünya Savaşı'ndan önce İran sınırını teşkil eden ve Musul'a kadar uzanan dağ silsilesinin eteklerinde yaşam sürmekteydiler (Y.PRK.DH., 9/26; Nikitin, 1964: 207-208) Bölgede geçilmesi zor ve ulaşılabildiği imkânsız olan Büyük Zap Suyu'nun kaynağı boyunca ve bunun bazı kolları etrafında bulunmaktaydılar. Buralarda Aşağı ve Yukarı Tiyari, Tuhup, Valto, Tal, Diz, Baz ve Cilo isimlerinde büyüklü küçüklü sekiz aşiret halinde hayatlarını sürdürmekteydiler (Sevgen,1968: 46; Yıldız, 2005: 164). En yoğun buldukları yerleşim birimi Hakkâri Sancağı olup sancak merkezi olan Çölemerik ve civarında toplanmışlardı. Çölemerik'in doğusunda ve güneyinde en büyük iki Nesturi aşireti olan Tiyari ve Tuhup aşiretleri bulunmaktaydı (DH. EUM. 4.ŞB, 23/113). Çölemerik ve Gevar (Yüksekova) kazalarında bulunan Nesturiler toplu halde iken diğer yerlerdeki dağınık bir şekilde yaşamaktaydılar (İ.HUS., 4/1310/Ra/06). Nitekim aşiretlerdeki köy sayılarının fazla ve köylerdeki hane sayılarının az olması (en fazla 80), Nesturi aşiretlerinin dağınık bir yerleşim biçimine sahip olduğuna işaret eder. Nesturiler, Hakkâri'de nüfus olarak yoğun olmalarına rağmen Müslümanlarla kıyaslanınca azınlıkta kalmaktaydılar. Müslüman çoğunlukla aynı bölgede bulunsalar da onlardan farklı yerleşim birimlerine sahiptiler (Erdost, 1987: 65).

İngiltere'nin Erzurum Konsolosu Taylor'un Kont Klarendon'a yazdığı rapora göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan aşiret ve yerleşik düzendeki Nesturilerin toplam sayısı 111.010'dur. Bu nüfusun aşağı yukarı üçte ikisini aşiret Nesturileri teşkil etmektedir. Raporda Aşağı ve Yukarı Tiyari aşiretleri birlikte değerlendirilmiş ve Tal aşiretine yer verilmemiştir. Konsolos Taylor'un raporuna göre Nesturi aşiretlerinin nüfusları aşağıdaki gibidir:

Aşiret Nesturiler	Hane	İnsan
Tiyari	2.500	15.000
Cilo	2.000	12.000
Diz	2.400	14.400
Tuhup	1.500	9.000
Baz	1.700	10.200
Valto	650	3.900
Toplam		76.500
Yerleşik düzendeki Nesturiler		34.510
Genel Toplam		111.010 (Şimşir, 1986: 86-87).

Osmanlı arşiv belgelerine göre Hakkâri Sancağı'nı da kapsayan Van Vilayeti'ndeki Nesturi nüfusu, 1895 yılı itibariyle 70.000–80.000 arasında, (Y.PRK.DH., 9/26) 1907 tarihinde ise 80.000 civarındadır (DH. EUM. 4.ŞB, 23/113). Nüfus bakımından en büyük Nesturi aşireti, Tiyari'dir. Bu aşiret toplam yirmi yedi köyü vardı. En büyük köyü Aşita (Hoşut), seksen haneye, diğerleri ise on ila kırk haneye sahipti. Osmanlı arşiv belgelerine göre, büyüklük bakımından Tiyari'den sonra 24 köyden oluşan Tuhup aşireti gelir. Fakat Konsolos Taylor'un raporunda Tuhup aşireti en küçük aşiretlerden biri olarak gösterilmektedir. Tuhup aşiretinin, Cilo aşiretinden iki kattan daha fazla vergiyle yükümlü olduğu dikkate alınrsa Konsolos Taylor'un sıralamasının yanlış olduğu anlaşılabilir. Yine aynı belgeye göre, kırk civarında köyden oluşan Diz, Baz ve Cilo aşiretleri toplam 28.000 nüfusa sahiplerdir (Y.PRK.DH., 9/26).

Erzurum, Van ve Bitlis Vilayetlerindeki nüfusun milletlere dağılımını gösteren İngiliz Binbaşı Henry Trotter'in raporuna göre düzenlenen karşılaştırmalı tablodaki mevcut 1880 yılına ait istatistiklerde ise Nesturilerin nüfus durumu şöyledir: Charles Dike'a bir memuru tarafından gönderilen rapora göre 84.995, Ermeni Patriğinin Büyükelçiye verdiği bilgilere göre 85.000, Konsolos Yardımcısı Clayton'a göre 53.940, Bekir Paşanın teftiş sırasında topladığı resmi rakamlara göre 61.778 Nesturi adı geçen vilayetlerde yaşamaktaydı (Karpat, 2003: 229).

Dağlık bölgelerde ikamet eden Nesturilerin yaşadıkları yerlerdeki doğa ve iklim şartları son derece elverişsizdi. Yaşadıkları yerler küçük dağ sıraları ve bu dağ sıralarının arasındaki vadilerden oluşmaktaydı. Bu vadilerden her birinde kurulmuş olan bir veya daha fazla köyde

yaşamaktaydılar. Buralarda yollar eğimli ve geçit vermeyecek kadar sarp olduğundan ulaşım oldukça zordu. Bu nedenle onların meskûn olduğu yerlerde ulaşım amacıyla at kullanılamamaktaydı. Ulaşım, ancak bu sarp yollardan geçebilecek tek hayvan olan katırlarla sağlanabilmekteydi. Hatta bazı patikalar o kadar sarp ve dar idi ki, buralardan aşağıya inme riskini herkes göze alamazdı. Çünkü dikkatsizce atılan bir adım insanın hayatına mal olabilmekteydi (Y.PRK.DH., 9/26; Foggo, 2002: 22-23; İleri, 2005: 144). Rus General Mayewski, Nesturilerin meskûn oldukları bu yerleri “Küçük Asya’nın en ıssız yerleridir, medeniyetten eser yoktur” şeklinde tarif etmekte ve “bu yerleri gezerken çok korktuğunu” ifade etmektedir (Mayewski, 1930: 315).

Fiziki şartların yanı sıra iklim koşulları da Nesturilerin yaşamlarını oldukça zorlaştırmaktaydı. Yaşadıkları bölgede hava yazın çok sıcak, kışın ise oldukça soğuktu. Nitekim Nesturiler kış mevsiminde ayaklarını sıcak tutması için kendi yaptıkları, ipten örme *ruşik* denilen çarıklar giyerlerdi. Bölgenin coğrafi yapısı Osmanlı Devleti’nin idaresini de zorlaştırmaktaydı. Vergi toplama işinde bu zorluk bariz bir şekilde görünmekteydi (İleri, 2005: 144).

Nesturilerin geçim kaynaklarını belirleyen de fiziki şartlardı. Nesturilerin yaşadığı bölgenin ekonomik anlamda en önemli geçim kaynağı hayvancılıktı. Nesturiler genellikle koyun ve sığır yetiştirirlerdi. Yetiştirdikleri küçükbaş hayvanları İran, Musul ve Rusya’ya ihraç ederlerdi. Son derece dağlık bir bölgede yaşamalarından dolayı tarıma elverişli toprakları azdı. Bu nedenle Nesturilerin iyi bir tarımsal verim elde etmeleri mümkün değildi. Ancak tarım yine de ikinci önemli geçim kaynağıydı. Darı en fazla ekilen tarım ürünüydü. Sonbahar sonuna doğru tarlalardaki işlerin bitmesinden sonra erkeklerin bir kısmı para kazanmak amacıyla başka şehirlere veya ülkelere giderlerdi. Bu bakımdan, şehirlerden Musul ve Halep, ülkelerden ise Rusya en çok tercih edilen yerlerdi. Musul’a gidenler genelde kamıştan sepet yapma işiyle uğraşırlardı. En çok Cilo aşireti dışarıya işçi gönderirdi. Arıcılık, dokumacılık, örgücülük, demircilik ve inşaat işçiliği de önemli uğraşlardandı. Ana ticaret yolları üzerinde bulunmadıklarından dolayı ticari faaliyetleri düşük seviyedeydi (Foggo, 2002: 23).

İdari Yapıları

Nesturiler, Osmanlı yönetimine girdiklerinde diğer Ortodoks din grupları gibi Ermeni Milleti kategorisine dâhil edildiler.¹ Fakat Nesturilerin Ermeni Milleti içerisinde sayılmaları kâğıt üzerinde olmaktan ileri gitmedi. Nesturiler, 1864 yılında Ermenilerden ayrı bir millet olarak tanınmak için girişimlerde bulundularsa da istediklerini elde edemediler (Anzerlioğlu, 2000: 37-38).²

Nesturiler idari açıdan, Osmanlı hakimiyetine girdikleri XVI. Yüzyıldan 1847 yılına kadar, uzun bir süre Van Vilayeti'ne, sonra bir süreliğine (1847-1865) Erzurum Vilayeti'ne, daha sonra yine Van Vilayeti'ne (1865-1877), ondan sonra da kısa bir süreliğine vilayet statüsünde bulunan Hakkâri'ye (1877-1878) bağlı kaldılar. Hakkâri'nin vilayet statüsünün kaldırılmasıyla tekrar Van Vilayeti'ne bağlı olarak I. Dünya Savaşı yıllarına kadar Osmanlı topraklarında yaşamlarını sürdürdüler (Anzerlioğlu, 2000: 32-36). Gerçekte ise Nesturiler, Patrikleri idaresinde Hakkâri Kürt Emirinin iktidarını kabul etmiş durumdaydılar. Nesturilerin ve Kürtlerin yaşadığı Hakkâri bölgesinde, Başkale'de oturan Hakkâri Emiri hükümdar, Nesturi Patriği ise Emir'in derebeyi konumunda idi. Patrik, Hakkâri Emiri sefere çıkacağı zaman ona silahlı bir müfreze temin etme yükümlülüğündeydi. Bunlara karşın Patrik, Hakkâri Emirinin meclislerine katılırdı. İç savaş durumunda ve Hakkâri Emirliğinin taht mücadelelerinde Patriğin tutumu büyük bir öneme sahipti (Celil, 1992: 136; Yıldız, 2005:

¹ Gayri Müslim cemaatlere ait defterlerde, devlet karşısında Nesturilerden sorumlu olan kişiden, patrik olarak değil de, Osmanlıca lügatlerde Ermeni piskoposu olarak tanımlanan marhasa ya da murahhasa olarak belirtilmesi, bu görüşü desteklemektedir (Develioğlu, 1998: 684; Yeğin-Badıllı, İsmail-Çalın, 1981).

² Nesturi Patriğinin devlet tarafından resmen tanındığını iddia edenler olmasına rağmen ne Osmanlı arşivinde her hangi bir belgede ne de Nesturiler hakkında yazılan kitapların büyük çoğunluğunda böyle bir tanınmayı gösteren her hangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Tanzimat sonrası, 1860'lı yılların başlarında azınlık milletlere, kiliselerinin mutlak egemenliklerinden çıkaracak "milli meclisler" kurduruldu ve onlar için "milletler nizamnamesi" çıkarıldı. En son olarak 1913'te Rum, Rum Katolik, Ermeni, Ermeni Katolik, Bulgar Eksarlığı ve Keldani Nizamnameleri yeniden düzenlendi. Her iki modernleştirmeden de nasibini almayan yegâne kilise ve cemaat ise Nesturiler oldu. Bunun sebebi Devletin Doğu'da Ermenilerden başka bir Hıristiyan topluluğun bulunduğunu kabul etmek istememesidir. Zira tanınan her yeni topluluk devlet açısından yeni bir sorunun ortaya çıkması ve bir ya da birkaç yabancı devletin artan baskısı anlamına gelmektedir (Aydın, 2005: 121-122).

165). Ancak Nesturilerin çoğu, politik olarak Kürt aşiret liderlerinin egemenliğinde olsalar da, bazı yerlerde Kürt köylüleri Nesturilerin idaresi altında yaşamaktaydılar (Bruinessen, 2003: 172). Hatta bazı Kürt köylerinin reislerinin seçimleri o bölgede hâkim olan Nesturi Melikler tarafından yapılırdı (Mar Shimun, 1996: 64-65).

Osmanlı Devleti'nde uygulanan millet sisteminin bir gereği olarak dini işlerin yanı sıra evlenme, boşanma vb. konularda bütün Patriklere bir ölçüde bağımsızlık tanınmıştı. Bununla birlikte Nesturi Patriğinin, Osmanlı idaresindeki diğer azınlık milletlerin Patriklerinden farklı olarak cemaatinin bütün işlerinde yetkili kabul edildiği görülmektedir. Nitekim Nesturilerin Osmanlı hâkimiyeti altında yaşamaya başladıkları XVI. yüzyıldan itibaren Patrik, dini liderliğin yanında Osmanlı topraklarında yaşayan bütün Nesturilerin dünyevi liderliğini de üstlenen kişiydi (Atiya, 2005: 319). Patrik, önemli davalarda hâkim pozisyonundaydı. Onun gücü ve otoritesi asla tartışılmazdı (Emhart-Lamsa, 1926: 81). Halkın iç yönetiminde etkin olan ve patriğe danışmanlık yapan melikler, Patrik tarafından seçilir, atanır ve azledilirlerdi. Örneğin, 1892 yılında Müşir Derviş Paşa'yı ziyaret ederek kendisinin ve halkının Osmanlı hükümetine itaatini ve vergilerini ödeyeceğini bildiren Tiyari aşireti reisi Melik İsmail, bu durumu öğrendiğinde oldukça hiddetlenen Nesturi Patriği Revil (1861-1903) tarafından aforoz edilerek meliklikten azledilmişti (Y. MTV., 69/77).

Nesturiliğin en yüksek makamında bulunan Patrik, sadece Osmanlı coğrafyasındaki Nesturilerin değil, aynı zamanda bu inancı benimseyen bütün Nesturilerin dini lideriydi. Yani Osmanlı topraklarında yaşayan Nesturilerin yanı sıra Hindistan, Çin ve İran'da yaşayan Nesturiler de dini yönden Hakkari'nin Koçanis köyünde ikamet eden patriğe bağlıydılar. Patriğin adı geçen yerlerdeki Nesturilerin dini reislerinin atama ve tayin işlerine de bakması, onun siyasi önemini artırmaktaydı (Y.PRK.DH., 9/26).

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise mevcut durum değişmeye başladı. Nesturi Patriklerinin cemaati üzerindeki otoritesi bu yüzyılda giderek zayıfladı. Çünkü birçok konuda kendi başlarına hareket etmeye başlayan bazı melikler, Nesturi Patriğine muhalefet etmeye başladılar. Hatta eskiden beri Patriğe vermekte oldukları vergileri kestiler. Bu durum patrikhane

gelirinin ciddi olarak azalmasına sebep oldu (Anzerlioğlu, 2000: 45). Bunun yanı sıra halk arasında Patrik hakkında birtakım söylentiler çıktı. Patrik, Osmanlı hükümetinden maaş almasından dolayı Nesturi cemaati tarafından kendini hükümete satmakla ve kendi çıkarlarını halkın çıkarlarından üstün tutmakla suçlandı. İngiltere Van Konsolosu Clayton'a göre bu durum, aşiret reislerinin ve patrikhane görevlilerinin patriğe dış bilemesine ve onların verilen görevleri çoğu zaman yerine getirmemelerine neden olmuştu. Clayton, raporunda bu durumu şöyle ifade etmekteydi:

“...Geleneklere uymayan, verilen içkiyi içen Mar Şemun'un otoritesi zayıflamış ve itibarını kaybetmiştir... daha önce hiç kimse Mar Şemun'un (Patriğin) payını vermeden hayvanlarından veya sürüsünden yararlanmazdı ama şimdi maddi endişeler araya girdi ve Nesturi halk Patriğe neden bu kadar vermeliyiz, ürünümüzü kendimiz için daha iyi koruruz demekte idi...”(İleri, 2005: 143; Şimşir, 1986: 365).

Nesturilerde her kabilenin başında bir melik bulunurdu. Melikler başka bir kabileye savaş açma ve onunla barış yapma yetkisine sahiplerdi (Albayrak, 1997: 84). Halkın iç yönetiminde en etkin otorite idiler. Meliklerin yönetimindeki bazı kabilelerde iktidar, sadece bir ailenin elideydi ve veraset yoluyla geçmekte idi. Bu kabilelerin başındaki melikler Patrik tarafından azledilmedikleri sürece, ölünceye kadar vazifelerini sürdürürlerdi. Diğer kabilelerde ise melikler, köy temsilcileri tarafından oldukça kısa bir süre için seçilirlerdi (Foggo, 2002: 29-32).

Nesturilerde yargının mercii davanın büyüklüğüne göre belirlenirdi. Bir köyde ortaya çıkan anlaşmazlık ilk önce köy reisine ya da köy papazına götürülürdü. Daha önemli olaylar ise Meliklere götürülürdü. Eğer Melik önüne getirilen davanın kendi sınırlarını aştığını görürse yetkisini, Patrik tarafından böylesi önemli konularda karar verme hak ve yetkisi verilmiş Tuhup ve Aşita Meliklerine devrederdi. Ancak çok önemli davalar yargının en yüksek mercii olan Patriğe götürülürdü. Nesturilerde davalar kilise hukuku ve medeni hukuk içerikli, “Sunhadus” isimli kitaba başvurularak çözüldü (Mar Shimun, 1996: 58).

Yaşam Tarzları

Nesturilerin bir kısmında aşiret, diğer kısmında toprağa bağımlı yerleşik bir yaşam tarzı hâkimdi. Yerleşik düzendeki Nesturiler, Nesturi ya da Kürt aşiretleri tarafından boyunduruk altına alınmış köylülerdi (Bruinessen, 2003: 190). Bunlar aşiretlerinin dağılmasıyla ya da farklı aşiretlerden kopuşlar sonucu bir araya gelmiş, aşiret birliğinden yoksun olan ailelerden oluşmaktaydı. Yerleşik düzendeki Nesturilerin silahlı birlikleri yoktu. Osmanlı yönetimine bağlı ve barışçıl insanlardı. Daha çok hayvancılık ve çiftçilik yaparak geçimlerini sağlardı (Şimşir, 1986: 86; Erdost, 1987: 65; İleri, 2005: 145). Ovalarda yaşarlar ve çalışkan tarımsal bir sınıfı oluşturdular (Sonyel, 200: 60).

Göçebe hayat tarzını benimseyen aşiret Nesturileri ise ulaşılması zor dağlarda yaşarlardı. Bu durum onların yapılarını etkilemiş ve onlara güvenlik ve cesaret hissi kazandırmıştı. Dolayısıyla cesur, ancak vahşi ve çabuk öfkelenen bir yapıya sahiplerdi (Y.PRK.DH., 9/26; İ.HUS., 4/1310/Ra/06). Nitekim İngiliz Doğu Hindistan Kumpanyası memurlarından Rich, "Narrative of a Residence in Koordistan (Kürdistan'da Bir Yaşam Öyküsü)" isimli eserinde "Nesturi aşiret bölgesinden geçen bir Türk'ün, en asabi Kürtlerden ziyade Nesturilerden korktuğunu" ifade etmekteydi (Bruinessen, 2003: 190). 1880'li yıllarda Nesturiler üzerine araştırmalar yapan İngiltere Canterbury Başpiskoposluğuna bağlı misyonerlerden Riley de Nesturileri "kaba, cahil, beceriksiz" olarak nitelemekte, onlardan "dağlılar ve çobanlardan oluşan ilkel bir ırk" olarak bahsetmekteydi (Aydın, 2005: 112). Yine misyonerlerin raporlarına göre "Nesturiler paraya aşırı düşkünlerdi, hatta bir çift öküz karşılığında mezheplerini bile değiştirirlerdi" (İleri, 2005: 143).

Reislerine derin bağları olan aşiret Nesturileri aynı zamanda iyi silah kullanırlardı. Çoğunlukla silahlı dolaşırlardı. Her aşiret erkeği yanında hançer taşırdı. Bir çoğu da yanlarında üstü nakışla kaplanmış, metalle güçlendirilmiş deri kılıflarda sakladıkları enli kılıçlar bulundurdular. Bazıları ateşli silahlara da sahipti (Cutts, 1877: 195-196). Yani aşiretlerin silahları kılıç, hançer ve çakmaklı tüfekten ibaretti. Başka bir açıdan bakılırsa Nesturiler o devirdeki orduların kullandıkları yeni ve mükemmel silahlardan yoksundular. Sadece Cilo aşireti mensuplarında birtakım değişik silahlar mevcuttu. Bu aşiretin mensupları da silahları sonbaharın sonunda para kazanmak amacıyla gittikleri değişik ülkelerden getirmekteydiler.

Mevcut bilgilere göre 1895 yılı itibariyle Tuhup aşireti 5.500, Tiyari aşireti 5.000'e yakın ve Diz aşireti de ancak 500'e yakın silaha sahipti (Y.PRK.DH., 9/26).

Aşiret Nesturileri, yaşadıkları yerler ve yaşam biçimleri sayesinde tamamen veya kısmen vatandaşlığın vermiş olduğu yükümlülükten kurtulmuşlardı. Bu şartlar onların devlete karşı bağımsız hareket etmelerini kolaylaştırmış olduğundan, genelde yasaları dinlemezler ve vergilerini vermezlerdi. Kısacası vatandaşlığın doğal zorunluluklarından sıyrılmış olarak neredeyse bağımsız bir şekilde yaşarlardı (Y.PRK.DH., 9/26; İ.HUS., 4/1310/Ra/06; İleri, 2005: 146, 151). Bu aşiretlerden Tiyari, Tuhup ve Tal Osmanlı devletine karşı en fazla itaatsizlik gösterenlerdi. Nitekim XIX. yüzyılda Nesturi aşiretlerinde bir düzenlemeye gitmek isteyen Osmanlı Devleti otoritesine karşı çıkmayan Diz, Baz ve Cilo aşiretlerinin ıslah ve kontrolünü bir bölük piyade askeriyle sağlayabilirken, adı geçen diğer üç aşireti, itaatsizliğinden dolayı ancak bir tabur askerle kontrol altında tutabilmekteydi (Y.PRK.UM., 48/69).³ Hükümetin kontrolüne girmek istemeyen dağlı aşiretlerin bir özelliği de biraz baskı görünce yabancı ülke konsoloslarına müracaatı alışkanlık haline getirmiş olmalarıydı (DH. EUM. 4.ŞB, 23/113).

Nesturilerin kendi aralarında anlaşmazlıklar eksik olmazdı ve aşiretler sürekli birbirleriyle çatışarlardı. Bu durum, aşiretler ve onlara bağlı alt örgütlenmeler arasında sosyal birlik olmamasından kaynaklanmaktaydı (Yonan, 1999: 62). Bununla beraber Nesturi ve Kürt kabileler arasında ufak tefek çatışmalar da sık görülmekteydi. Ancak 1840'lardan önce bu iki milletin arasındaki anlaşmazlıklar kısa sürmekteydi. Çünkü bu tür çatışmalardan birkaç hafta sonra Kürt ve Nesturi liderlerin bir araya gelerek barış yapmaları geleneksel hale gelmişti (Emhart -Lamsa, 1926: 85-86). Diğer taraftan Nesturiler ile Kürtlerin aynı dönemde kendi soydaşlarına karşı birbirleriyle ittifak ettikleri de sık karşılaşılan olaylardan biriydi. Diğer bir

³ Tiyari ile Tuhup aşiretlerinin diğerlerine göre çok daha güçlü olmaları da onların itaatsiz tutumlarında rol oynayan etkenlerdi. Nitekim Çölemerik'te nüfus sayımı yapıldığı zaman bunu yanı sıra değerlendiren ahalinin kaçarak Tiyari'de toplanması, bu Nesturi aşiretinin kibirlenmesine neden olmuştu. Bunun üzerine Van Valisi Halil Bey iki bölük askerle harekete geçmiş fakat Tiyari içine girememişti. Hatta 1887 senesinde Tiyarililer, İmadiye yönünden kendileri üzerine sevk edilen bir Nizamiye taburunu gece basmış ve taburun bütün eşyasını ele geçirmişti. (Y.PRK.DH., 9/26); Bu aşiret mensupları 1895 ve 1897 yıllarında da Osmanlı askerlerini püskürtmeyi başarmışlardı. (Mar Shimun, 1996: 63).

ifadeyle 1840'lardan önce Nesturi ve Kürt kabilelerin arasında meydana gelen çatışmaları, Nesturi ve Kürt ayrımı yapmaksızın, iki milletin kendi kabileleri arasındaki mücadelesi gibi düşünmek gerekir. Yukarıda arz edilen iki durum daha o dönemde, hem Nesturilerde hem de Kürtlerde etnik kimlik ve dini taassuptan ziyade, kabile çıkarlarının baskın olduğunu göstermektedir (Yonan, 1999: 62).

Nesturiler ve Kürtler arasında bu dönemde sosyal ilişkilerin oldukça kuvvetli olduğu görülmektedir. Nitekim her iki milletin mensupları birbirlerinin bayramlarına saygı gösterirler ve bayramlarda karşılıklı ev ziyaretlerinde bulunurlardı. Müslümanların Nesturilere ait azizlerin türbelerini ziyaret ettikleri bile olurdu (Yonan, 1999: 62). Bölgedeki törenlerde Kürt lideriyle Nesturi Patriği yan yana otururlardı (Öke, 2002: 186). Bazen Kürt şeyhler ile Nesturi piskoposlar beraber halk festivallerine katılırlar, beraber yer içerler ve kabile işlerini tartışırlardı. Karşılıklı borç alıp vermeler de olurdu (Emhart-Lamsa, 1926: 85-86). Kürtler ve Nesturiler arasında çıkan problemlerin çözümünde etkin rol oynayan Nesturi Patriği, Kürtler arasında da oldukça itibar görürdü. Kürt liderleri patriği davet ettiklerinde, onu bütün süvarileriyle karşılarlar ve konuk olacağı eve kadar ona eşlik ederlerdi (Foggo, 2002: 29). Hatta Kürt aşiretleri arasındaki problemlerde bile patriğin hakemliğine müracaat edildiği olurdu. Bazen de bunun tam tersi yaşanırdı. Nesturiler kendi aralarındaki problemlerde Kürt ağalarından aracılık yapmalarını isterlerdi (Anzerlioğlu, 2000: 42). Bir Kürt atasözüne göre, Nesturilerle Kürtler arasında ancak bir "saç kılı" kadar ayrım vardı (Öke, 2002: 186).

Gayet dostane bir şekilde seyreden Nesturilerin Kürtlerle olan ilişkileri, 1840'larda Protestan misyonerlerin gelmesiyle bozulmaya başladı. Çünkü Protestan misyonerler Müslümanlara karşı Nesturilere eğitim ve sosyal yardım boyutlarını aşan politik yardım vaatlerinde bulunmuşlardı. Misyonerlerin faaliyetleri, süreklilik arz eden Kürt-Nesturi çatışmalarına sebep olduğu gibi, uzun vadede Nesturileri Osmanlı Devleti'ne isyana kadar götürdü (Atiya, 2005: 313; İleri, 2005: 155; Nikitin, 1964: 209).⁴

⁴ Hem Osmanlı yönetiminden hem de Kürtlerden daha özgür kalmaya hatta bağımsızlık hayalleri kurmaya başlayan Nesturiler ile Kürtler arasındaki ilk ciddi çatışmalar 1843 ve 1846 yıllarında gerçekleşti. Botan Beyi Bedirhan'ın bölgedeki hâkimiyetini sağlamlaştırmak amacıyla gerçekleştirdiği saldırılarda 20.000 civarında Nesturi hayatını kaybetti. Bu arada birkaç bin Nesturi, Kürtlerin saldırılarından canını kurtarabilmek için Osmanlı tarafından Rusya'nın Kafkasya topraklarına kaçtı. Olay sonrasında Batılı

Nesturiler Osmanlı Devleti'nin kendilerine sağladığı hizmetler karşılığında devlete vergi vermekle mükellef idiler. Mayewski'den alınan bilgilere göre Nesturilerden Tiyari aşireti 500, Tuhup aşireti 150, Cilo aşireti 70 lira yıllık vergi ödemekle yükümlüydü. Vergileri (Tekalif-i Emiriyeyi) önceden belirlenmiş bir yerden alan Osmanlı vergi memurları yarı özerk bir durumda yaşayan aşiret Nesturilerinden çekindikleri için “tahsildar kayası” denilen yerden öteye geçemezlerdi (Nikitin, 1964: 209). Bununla beraber devlet yıllık olarak topladığı vergileri melikler vasıtasıyla tahsil etmekteydi. Daha önce değinildiği gibi özellikle aşiret Nesturileri vergilerini düzenli olarak ödememekteydi (Y.PRK.DH., 9/26; İleri, 2005: 142). Nesturilerin vergilerini ödemediği durumlarda devlet yetkililerinin, nişan ve hediyelerle meliklerin gönlünü alarak vergi tahsil etme yoluna gitmesi sık görülen durumlardandı. Nişan ve hediyeler pek değersiz olsa bile genel olarak aşiretler tarafından büyük rağbet görmekte ve ehemmiyet verilmekteydi. Nitekim Bir defasında Çölemerik kaymakamı Kamil Bey, meliklere bazı hediyeler göndermek suretiyle iki zabıta ile vergilerin tamamını tahsil etmişti (Y.PRK.DH., 9/26).

Nesturilerin vergilerini aksatmalarındaki en önemli etkenler, cemaatin büyük bir kısmının göçebe hayatı yaşaması, yaşadıkları bölgenin ulaşım açısından elverişsizliği ve tarımsal üretim yaptıkları topraklarının verimsizliği nedeniyle gelir kaynaklarının sınırlı olmasıydı. Bunun yanı sıra vergi görevlilerinin, Nesturilerin Türkçeyi bilmemelerini fırsat bilip, tam olarak topladıkları vergiyi eksik teslim etmeleri de devlet ile Nesturiler arasında sürekli anlaşmazlığa neden olmaktadır. Devlete ait borçlarını ödememeleri sonucu Nesturilerin borçları giderek yükselmişti. Bu da Osmanlı Devleti ile Nesturiler arasında en büyük sorunlarından biri olmuştu. “La Turquie d'Asie” isimli eserin yazarı Vital Cuinet'in verdiği bilgilere göre, XIX. yüzyılın sonlarında Nesturilerin vergi borçları 16.000 lirayı geçmişti. Bunun yanı sıra Nesturiler Osmanlı Devleti'ne ödedikleri vergilerin yanı sıra Patriklerine her yıl *riş d-şita* adıyla bir vergi öderlerdi (İleri, 2005: 142-143).

büyük devletlerin Nesturiler nezdinde müdahaleleri görülmeye başladı. Başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin uyguladıkları baskı sebebiyle Osmanlı Devleti Kürt liderleri cezalandırmak zorunda kaldı. Bundan sonra Nesturi Patriği, korunmak ve destek istemek için büyük devletlere başvurmayı adet edinir oldu. Böylece Kürtlerle Nesturiler arasında oluşan uçurum bir daha kapanmamak üzere gittikçe büyüdü (Atiya, 2005: 314).

İnanç ve Gelenekleri

Nesturiler her çarşamba ve cuma günlerinde oruç tutarlar. Bu günlerde et yemeleri yasaklanmıştır. Bunun dışında belli süreler için tuttıkları dört çeşit oruç ibadetleri daha vardır. Farklı zamanlarda tutulan bu oruçların üçü 50, 25 ve 15 günlüktür. Yaklaşık olarak yılın yarısını, yani toplam olarak 172 gününü dinen oruçlu geçirme yükümlülüğündedirler. Evlerinin duvarlarına astıkları haçın önünde ailenin büyüğü her gün sabah ve akşam olmak üzere iki defa dua eder. Normal günlerde sabah ve akşam olmak üzere iki defa ibadet ederlerken, oruç zamanlarında sabah, öğle, ikindi ve akşam vakitlerinde olmak üzere günde dört defa ibadet ederler. (Y.PRK. DH., 9/26) Komünyon ayinlerini⁵ diğer mezheplerdeki gibi her pazar günü değil de, sadece çok özel günlerde icra ederler (Atiya, 2005: 326-327). Komünyon ayininin dışında vaftiz,⁶ nikâh ve kutsal emirler ayinlerini de tartışmasız kabul etmelerine rağmen bunlardan başka mevcut olan üç ayin hakkında Nesturi din adamlarının görüşleri arasında farklılıklar vardır (Atiya, 2005: 326).

Nesturilerin ibadet biçimlerini Hıristiyanlığın en özgün kalıntıları olarak değerlendirmek yanlış olmaz. Çünkü onların kendi bölgelerinde dünyadan tecrit edilmiş halde yaşamaları, din bilimcilerin onların ibadet biçimlerine el sürmelerini engelleyen bir sebebi (Atiya, 2005: 325-326). Nesturi Kiliselerinde Hıristiyan azizlerine, Theodere'a ve Nestorius'a ait üç dini kitap bulunurdu (Erdost, 1987: 63). Ayrıca fıkıh kitabı olarak MS 1300'lü yıllarda Nusaybin (Nsibin) Piskoposu Mar Abdişo (Cabdiso) tarafından eski kilise meclislerinin yasalarından derlenmiş "Sunhadus" kullanılırdı (Mar Shimun, 1996: 48). Diğer taraftan Nesturiler, dağınık halde buldukları yerlerde Ermeni kiliselerine devam ederlerdi (DH. EUM. 4.ŞB, 23/113).

Nesturilerde dini hiyerarşi Batı Kiliselerinden farklı olarak dokuz derece halinde sınıflandırılabilir. Bu dokuz derece, üç üst kademede toplanırsa Batı'daki karşılıkları daha net görülebilir. Buna göre üst kademelerden birincisi olan piskoposluk, rütbece büyükten küçüğe doğru

⁵ Komünyon, Hıristiyanların kutsal ekmek-şarap ayinidir. Bu ayinde ekmek İsa'nın etini, şarap ise kanını temsil eder. Komünyon ayinine katılacak olanlar bir önceki gece yarısından itibaren oruçlu olurlardı. Öğleye doğru ayinde dağıtılacak kutsal ekmeğin kilise binasında ayrıntılı bir törenle yapılmaya başlanmasıyla komünyon başlardı.

⁶ Doğumdan hemen sonra papaz tarafından kutsal suyla yıkanan bebekler ilk büyük yortuda büyük bir törenle vaftiz edilirdi. Vaftiz sırasında bebekler papaz tarafından yüzleri doğruya gelecek şekilde tutularak üç kez kutsal suya daldırılarak çıkarılırdı. Daha sonra bebeklerin tüm gövdesi kutsal yağla yağlanırdı.

sırasıyla Mar Şemun (Patrik-Katolikos), Matran (Başpiskopos-Metropolit) ve Abuna (Piskopos) şeklinde; ikincisi olan papaz sınıfı, Korpiskopos, Arkedikon ve Kaşa (Papaz) şeklinde ve diyakon sınıfı ise Samasa (Diyakon), İkinci Diyakon ve Vaiz (Okuyucu) olarak sınıflandırılabilir (Mar Shimun, 1996: 48).⁷

Patrik, Matran ve Abunanın et yemeleri yasaktır. Hatta patrik olacak kişiye hamile kalan kadının bile, hamile kalmasından itibaren çocuğun sütten kesilmesine kadar et yememesi gerekir (Y.PRK.DH., 9/26). Bununla birlikte piskopos rütbesinde olan bu sınıfın evlenmeleri ve cinsel ilişkiye girmeleri de asla uygun görülmez (Foggo, 2002: 28). Bunların dışında kalan ruhbanlar ise bu konularda karar verme özgürlüğüne sahiptirler.⁸ Ayrıca ruhbanlar Matran payesine kadar ruhani yolu terk edebilirler (Y.PRK.DH., 9/26).

Nesturilerde Patrik, önceden piskoposlar tarafından seçilirdi. Ancak IV. Basili döneminden itibaren (1437–1477) patriklik makamının sahibi veraset usulüyle belirlenmeye başladı. Patrik evlenmediğinden patriklik amcadan yeğene geçerdi. Yeğenlerin en büyüğü doğal olarak patrikliğin mirasçısı olurdu. Veraset sisteminde bazen küçük bir çocuğun patriklik makamına geldiği görülürdü. Bu durumda, çocuk yaştaki patrik büyüyünceye kadar cemaatin işlerini annesi veya kız kardeşi yönetirdi. Ancak Patrik ailesinin soyu tükendiğinde yeni patrik seçimle belirlenirdi. Velihahtlar patrik olarak takdis edilince Simon (Şemun) veya Mar Simon (Mar Şemun) unvanını alırlardı. Patriğin tahta çıkışı bütün piskoposların katıldığı bir törenle kutlanırdı (Atiya, 2005: 319; Albayrak, 1997: 83).⁹ Patrik vefat ettiğinde yerine geçecek kişinin Şemdinli'deki Matranın tasdikiyle atanması adettendi (İ.HUS., 4/1310/Ra/06). Patriklik merkezi Şemun XIII. Denha (1662–1700) döneminden beri Hakkâri'nin 13 km uzağında küçük bir köy olan Koçanis'te (Bugünkü Konak) bulunmaktaydı. Nesturilerde kiliseler piskoposluklar şeklinde yönetilirdi. Patrik, piskoposlarını dört yılda bir yapılan dini kurulda toplar ve kiliseyi onlarla beraber yönetirdi (Albayrak, 1997: 85–86).

⁷ Erkân-ı Harb Kolağası olan Mehmed Ali Efendinin Nesturilerle ilgili olarak hazırladığı layihada Nesturilerin dini hiyerarşisi rütbece büyükten küçüğe doğru şu şekilde verilmektedir: Mar Şemun, Matran, Abuna, Erkân ve Kaşa (Y.PRK.DH., 9/26).

⁸ Çok eski tarihlerde piskoposların da evlenmelerine izin veren Nesturi dini yasaları vardı. Hatta VI. yüzyılda Nesturi Patriklerinden evlenenler olmuştu. Ancak evlenme geleneği Nesturi Azizlerinin yaşamlarının da etkisiyle bin yılı aşkın bir zaman önce geçerliliğini yitirdi (Mar Shimun, 1996: 48).

Patriğin yanı sıra piskopos sınıfından olan Matran ve Abunaların atamaları da aynı şekilde veraset yoluyla gerçekleştirilirdi. Bu nedenle Nesturilerin en önemli din görevlileri hep belirli ailelerdendi (Mar Şimun, 1996: 47–49). Ancak bu durum bazen sıkıntılar da ortaya çıkarmaktaydı. Çünkü on iki yaşındaki çocukların bile piskoposluk makamına geldiği görülmekteydi (Albayrak, 1997: 87).

Her kabilenin *Abuna* denilen bir piskoposu bulunurdu (Nikitin, 1964: 209). Her köyün de *Rabbi* veya *Kaşa* denilen papazları vardı. Köy halkı papazlarını kendisi seçerdi. Genellikle 30–40 aile için bir papaz bulunurdu. Papazlar evlenebilirlerdi ve görevlerini sık sık oğullarına ya da damatlarına devrederlerdi (Albayrak, 1997: 88). Diyakonlar, Batıda kiliselerde papazlara yardımcı olarak görevlendirilen memur ile hemen hemen aynı işi yaparlardı. Diyakonluk, papaz sınıfına yükselmek için bir alt basamak değildi. Bu nedenle diyakonlar, hep aynı makamda kalırlardı (Mar Şimun, 1996: 47–49).

Doğu Kiliselerinin hepsinde görüldüğü gibi başlıklarının etrafına sarık saran din adamları, giyim tarzlarıyla az da olsa cemaatten ayrılırlardı. Sakallı olan ruhban sınıfı kilise dışına siyah renkli sıradan bir türbanla çıkardı. Ruhani liderlerin neredeyse hepsi derin bir cehalet içinde olmasına rağmen, cemaatleri nezdinde büyük saygı görmekteydi. Nesturilerde din adamlarının gelirleri çok azdı. Kiliseye gelenlerin ödedikleri yıllık vergiler, nikâh törenlerinden alınan ücretler ve gönüllü olarak yapılan bağışlar ruhban sınıfının gelirlerini oluştururdu. Bunların yanı sıra küçük çapta toprak işler ve çoğunlukla bir el sanatıyla uğraşırlardı. Ayrıca cemaatin her üyesi bir iş gününü gönüllü olarak papaza ayırmakla mükellefti (Albayrak, 1997: 87–89).

XIX. yüzyılın ilk yarısında yirmi altı piskoposluk bölgesi varken, bu sayı yüzyılın sonlarına doğru on ikiye indi. Daha sonra Osmanlı topraklarındaki piskoposlukların sayısı Cilo, Gevar ve Şemdinli’de olmak üzere üçe düştü (Albayrak, 1997: 87).

Bir zamanlar Hıristiyan âleminin en kudretli kiliselerinden birine sahip olan Nesturiler zaman geçtikçe dini hassasiyetlerini kaybettiler. XIX. yüzyıla gelindiğinde Hıristiyanlık, gerek Nesturi ruhban sınıfı gerekse halk için bir tutkudan öteye geçmemekteydi. İlahiyat eğitimi alabilecekleri bir

⁹ Mar Şemun, Efendimiz Simon (Şemun) anlamındadır. Her Patrik bu unvanı kullanırdı. 1861’de Patriklik makamına geçen Mar Şemun Revil (1861-1903), bu unvanı kullanan on yedinci Patrikti (Cutts, 1877: 201).

okul ya da manastırları olmadığından ruhani liderlerin neredeyse hepsi derin bir cehalet içerisindeydi. Bu nedenle ruhban sınıfı cemaatine dinin ilkelerini öğretmekten bile acizdi. Hatta bunların çoğu, ibadetlerde rehberlik edecek bilgilerden bile yoksundu. Bununla beraber hiç basılı kitapları olmadığı için hala el yazmaları kullanılmaktaydı (Aydın, 2005: 117).

Nesturilerde eğitim sistemi ezbere dönüktü. Kutsal kitaplardan Eski Süryanice ile yazılmış olan (Kitab-ı Mukaddes'teki) Mezmurlar ve İncil'deki pasajlar ezberlenmekteydi. Nesturi çocukları kutsal kitaplarını modern Süryaniceye çevirmeyi öğrenecek kadar okulda yeterli eğitim görmemekteydiler. Ancak sadece kış aylarında okula gitmekteydiler. On bir ya da on iki yaşlarında okuldan ayrılmaktaydılar. Bu nedenle çoğu ne okumayı ne de yazmayı öğrenebilmekteydi. Sadece bir papazın okuyabilmekte iken, kendilerini yetiştiren bazı erkekler de ancak dini literatürlerine ait yazıları okuyabilmekteydiler (Cutts, 1877: 235). Hem okuyabilen hem yazabilen bir papaz bulmak çok zordu. Birkaç tanesi eski el yazmalarını okurken diğerleri ancak önemli yerleri tekrar edebilmekteydiler. Okuyanlar da okuduklarından pek bir şey anlamamaktaydılar (Aydın, 2005: 117). Ancak İngiliz misyoner Cutts'ın yaptığı araştırma sonuçlarına göre Hakkâri'deki Nesturiler, eğitim bakımından çok yetersiz olduklarının ve en büyük eksikliklerinin eğitim olduğunun farkındaydılar. Bu nedenle modern Avrupa eğitim sistemini uygulamak için misyonerlerden yardım talep etmekteydiler (Cutts, 1877: 236).

Nesturilerin alfabesi Arapça alfabesine benzeyen Aramicedir. Ancak ibadetlerinde diğer Süryaniler gibi Klasik Süryanice'yi kullanmaktaydılar (Şener, 2004: 181). Nesturilerin konuşma dili ise modern Süryanicedir, fakat konuşma dilleri de XIX. yüzyılın başlarında yazı dilinden farklıydı. Bununla birlikte henüz İncil Eski Süryaniceden modern Süryaniceye çevrilmiş olmadığından, okunduğunda anlayan bulunmazdı (Emhart-Lamsa, 1926: 95; The Board of...: 9). Diğer taraftan Nesturilerin birçoğu modern Süryanice kadar Türkçe ve Kürtçeyi de konuşabilmekteydiler (Cutts, 1877: 236).

Dil ve basım konusunda Protestan misyonerlerin Nesturilere önemli katkıları oldu. Misyonerler Nesturiler için yeni bir konuşma dili olan Modern Süryaniceyi yazı diline uyarladılar. Önce İncil'i, daha sonra da bazı dini literatürü yeni yazı diline aktardılar. Misyon matbaalarında öncelikle Nesturilere ait en eski ve en önemli metinlerin basımını yaparak bunların çoğaltılmasını sağladılar. Bunlara ilaveten Nesturilere ilişkin çok sayıda kitap ile broşür yayınladılar. Misyonerlerin bu alanda yaptıkları faaliyetler

Nesturileri oldukça memnun etti (Emhart-Lamsa, 1926: 102; Coakley, 1992: 138-148).

Nesturilerin kiliseleri mimari özelliklerden yoksun, gösterişsiz, çok basit ve küçük düz yapılardır. Kiliseleri diğer binalardan ancak girişin üzerindeki basit bir haç sayesinde ayırt edilebilir (Vine, 1937: 188-189; Atiya, 2005: 328). Kiliselerin içerisi ise loş bir atmosfere sahiptir. Dinen yasak olmasından dolayı kiliselerde resim ve suret bulunmaz. Sadece “haç” asılıdır (Erdost, 1987: 63). Gelenlerin saygı göstererek içeri girmesi düşüncesine binaen kiliselerin kapıları genellikle çok alçaktır (Vine, 1937: 189).

Nesturi evleri ise genellikle geniş bir salon ve bir odadan ibaretti. Akşam yemekleri yerde, keçi derisi üzerinde yenilirdi. İbadethaneleri gibi evlerinde de resim ve heykel bulundurmazlardı (Foggo, 2002: 24).

XIX. yüzyılda Nesturiler, kıyafetlerinde oldukça canlı renkler kullanırlardı. Kadınlar zibun¹⁰ denilen bir elbisenin üzerine etekleri yandan kesik bir bluz giyerlerdi. Başlarına da madeni paralar ve şeritlerle süslenmiş fes takarlardı. Erkekler ise genellikle gömlek, işlik¹¹ ve bol kesimli pantolon giyerlerdi. Başlarına da beyaz renkli beyaz fotr şapka takarlardı. Tipik Nesturi erkekleri için moda olan kafalarının arkasında uzattıkları saçlarını iki ya da üç lüle halinde bırakmaktı. Ayrıca erkeklerin çoğu sakal bırakırdı (Cutts, 1877: 195-196).

Nesturilerde çok evlilik yoktu. Nesturi erkeği ancak hanımı vefat ettiğinde ya da hanımının kısır olması durumunda ikinci kez evlenebilmekteydi. Bununla beraber ikinci durumda erkeğin resmi olmayan bir nikâhla evlenmesine müsaade edilirdi. Akraba evliliği de yasaktı. Evlilikte başlık parası esastı. Boşanma ise sadece zina yapıldığında söz konusu olurdu. Boşanma izni verme yetkisi sadece patriğe aitti (Y.PRK.DH., 9/26; Foggo, 2002: 25-26).

Nesturi ailesinde babanın otoritesi tartışılmazdı. Ancak kadınlar da bütün aile meclislerine katılır ve erkeklerle tartışırlardı. En küçük gelin ailedeki herkesten çok çalışırdı; sabah herkesten önce kalkar, herkesten sonra uyur, her istenilene yerine getirir ve aile büyüklerinin karşısında alçak sesle konuşurdu. Fakat bu durum ilk çocuğunu doğurduktan sonra yavaş yavaş değişmeye başlardı (Foggo, 2002: 24-25).

¹⁰ Zibun, dışa giyilen kolsuz kadın elbisesidir.

¹¹ İşlik, gömleğin üstüne giyilen, uzun kollu, pamuktan yapılmış bir elbisedir. (Foggo, 2002: 24)

SONUÇ

Yaşadıkları coğrafya, Nesturilerin yaşam biçimlerini oldukça etkilemiştir. Bu nedenle Nesturilerin ekonomileri, sosyal durumları ve örgütlenme biçimlerinin şekillenmesinde fiziki şartların etkisi yadsınamaz. Bu durum Nesturilerin Osmanlı Devleti ile ilişkilerine de yansımıştır. Nitekim Osmanlı Devletine karşı daha özerk hareket eden aşiret Nesturileri vergi konusunda problem çıkarırlarken, ovalarda yaşayan ve yerleşik bir yaşam tarzına sahip Nesturiler devlete karşı itaatkâr tutum sergilemişlerdir.

Nesturilerin XIX. yüzyıla kadar Hakkâri bölgesinde dış dünyadan bağımsız şekilde yaşamaları, onların sıradan kişilerden en büyük din adamına kadar cahil kalmalarına neden olmasına rağmen, ibadet ve kültürlerini muhafaza etmelerini sağlamıştır. Bu yüzyılda Protestan misyonerlerin bölgeye gelmeleri ise Nesturilere, kültür, eğitim, sağlık, etnik kimlik ve politik vb. bakımlardan önemli katkılar sağlarken, onları Osmanlı Devleti ve Kürtlerle çatışmaya götürmüştür.

KAYNAKÇA

- BOA.**, Dâhiliye Nezareti Emniyeti Umumiye Müdüriyeti (DH. EUM. 4.ŞB), 23/113.
- BOA.**, Bâb-ı Âli Evrak Odası, İrade-i Hususiye Defteri (İ.HUS), 4/1310/Ra/06.
- BOA.**, Yıldız Perâkende Evrakı, Dahiliye Nezareti Maruzatı, (Y.PRK. DH), 9/26.
- BOA.**, Yıldız Perâkende Evrakı, Umum Vilayetler Tahrirâtı, (Y.PRK. UM), 48/69.
- BOA.**, Yıldız Sarayı Mütenevvî Maruzat Evrakı (Y. MTV), 69/77.
- Albayrak, Kadir. (1997) **Keldaniler ve Nasturiler**, Konya: Vadi Yayınları.
- Anzerlioğlu, Yonca. (2000) **Nasturiler**, Ankara: Tamga Yayınları.
- Atiya, Aziz S. (2005) **Doğu Hıristiyanlığı Tarihi**, Nurettin Hiçyılmaz (Çev.) İstanbul: Doz Yayınları.
- Aydın, Suavi. (2005) “Doğu ve Batı Hıristiyanlığı Arasında Son Hesaplaşma: Modernleşme ve Doğu Hıristiyanlığı Üzerinde Misyon Faaliyetleri”, Ahmet Taşgın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Der.), **Süryaniler ve Süryanilik**, C. 3, Ankara: Orient Yayınları, ss. 101-129.

- Bruinessen, Martin Van. (2003) **Ağa, Şeyh, Devlet**, Banu Yalkut (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Celil, Celile. (1992) **XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler**, Mehmet Demir (Çev.), Ankara: Özge Yayınları.
- Coakley, J.F. (1992) **The Church of the East and the Church of England: A History of Archbishop of Centerbury's Assyrian Mission**, Oxford: Clarendon Press.
- Cutts, E.L. (1877) **Christians Under the Crescent in Asia**, Londra: Society for Promoting Christio Press.
- Develioğlu, Ferit. (1998) **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Emhart, William Chauncey-Lamsa George M. (1926) **The Oldest Christian People**, Newyork: The Macmillan Company Press.
- Erdost, Muzaffer İlhan. (1987) **Şemdinli Röportajı**, İstanbul.
- Foggo, Hacer Yıldırım. (2002) **Kırmızı Püskül: 1843-1846 Nesturi Katliamı**, İstanbul: Chiviyazilari Yayınları.
- İleri, Cihangir. (2005) "Osmanlı Devletindeki Nasturilerin Genel Durumu ve Nasturi İsyanları", Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Der.), **Süryaniler ve Süryanilik**, C. 1, Ankara: Orient Yayınları, ss. 141-161.
- Karpat, Kemal. (2003) **Osmanlı Nüfusu (1830-1914)**, Bahar Tırnakçı (Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Mar Shimun, Surma d'Bait (Surma Hanım). (1996) **Ninova'nın Yakarışı**, Meral Barış (Çev.), İstanbul: Avesta Yayınları.
- Mayewski. (1997) **Van-Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiği**, Binbaşı Sadık Bey (Çev.), Van: Van Belediye Başkanlığı Yayınları.
- Nikitin. (1964) "Nesturiler", **İA**, İstanbul: MEB Yayınları, ss. 207-212.
- Öke, Mim Kemal, **Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, Bilge Karınca Yay., İstanbul: 2002.
- Sevgen, Nazmi. (1968) "Kürtler" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. 2, Sayı.12.
- Sonyel, Salahi R. (2001) **The Assyrians of Turkey Victims of Major Power Policy**, Ankara: TTK Yayınları.
- Şener, Cemal. (2004) **Türkiye'de Yaşayan Etnik ve Dinsel Gruplar**, İstanbul: Etik Yayınları.

- Şimşir, Bilal. (1986) **İngiliz Belgelerinde Osmanlı Ermenileri (1856–1880)**, Şinasi Orel (Çev.), Ankara: Bilgi Yayınları.
- The Board of Foreign Mission of Presbyterian Church, **A Century Of Mission Work in Iran (1834-1934)**, Beirut: The American Press.
- Vine, Aubrey R. (1937) **The Nestorian Churches**, London: AMS Press.
- Yeğın, A.- Badıllı, A.- İsmail, H.-Çalım,İ. (1981) **Osmanlıca-Türkçe Büyük Lûgat**, İstanbul: Tür Dav Yayınları.
- Yıldız, Hatip. (2005) “Bedirhan Bey ve Nasturiler”, Ahmet Taşğın, Eyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, (Der.), **Süryaniler ve Süryanilik**, C. 1, Ankara: Orient Yayınları, ss. 161-186.
- Yonan, Gabriele. (1999) **Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust**, Erol Sever (Çev.), İstanbul: Pencere Yayınları.

